

• 1991—АЛИШЕР НАВОЙ ЙИЛИ •

Алишер Навоининг араб халқлаши тарихи, маданийтини, араб тилини ўрга ва Яқин Шарқ олими ва шонгари яратган илмий ва бадий асарларни кизиқиб ўрганини унинг ёшлик вактидаёв бошлангачи ўзбексиз. У Куръон ва Ҳадис илмларини ҳам ниҳоятда пухта этгалиган. Ҳирот ва Машҳадда билимни камолотга етказган широр 1464 йили сиёсий воқеалар тақозоси билан Шарқида кетишга маъжбур бўлди. Бу ерда ҳам у ёна билими чукарулшиларни ва ижодий фольиятни давор этириди.

Самарқандда Навоин ўша давринг аллома Билмунданлари араб тили, диний ва илмий адабийтинг чукур этгалиган Шайх Садриддин Равоин, Шайх Камол Турбатин, Сайид Ҳасан Ардашер, Ҳожа Муҳаммад Астроботин, Ҳожа Ҷусоф Бурхон, Абдураҳмон Жомий, Мавлоно Фасиҳиддин Соҳин каби олимларнада жуда күп оғлан. Аммо шоирининг кўпроқ вақти машҳур олим Абу Лайс Фазлуллоҳ оиласидан ва унинг мадрасасидан ўтган. Абу Лайс Фазлуллоҳ Самарқанднинг аъломни уламомси (олимлар олими) эди. Навоин унинг бой кутубхонасидан самарали фойдаланиди. Унинг мадрасасидаги иккича илмий тинисиз тасхис Навоинга араб тилини, фикр, шарнат илмларини, Куръон ва Ҳадисни, араб настрий ва назмий адабийтни ниҳоятда чукур ўртаниш имконини беради. 1468 йили Навоин яна Ҳиротга кучиб кетади.

Араб адабиёт, айниқса, Куръон ва Ҳадисларни ишор қилинган Навоин асарларининг деярли ҳаммасидан учрайди. Даставалв ўнинг асарларига қўйилган номларни бир кўз ташлайлик: «Ҳазоини ул-масий» ва унинг тўрт девони «Ғаройиб ус-сигар», «Наводир ул-шабоб», «Бадоец ул-васат», «Ғаройиб ул-киб», «Ҳайрат ул-абор», «Сабагъ сайёр», «Садди Искандарий», «Тарихи мулуми Ажам», «Зубайдат ут-таворих», «Мажолис ун-нағис», «Махбуб ул-кулуб», «Хамсат ул-мутахаййирин», «Мушағот», «Ваффи», «Сирор ул-муслимин», «Кабирларини» ҳаммасига арабча ном берилган. Навоин юш асарлар номини туркӣ тилда ҳам беломал айтавериши мумкин эди. Чунки узар ўзбек тилида ёзилганди. Лекин шонидаги араб тилини ўзбек хурмат ва мухаббат туғайли ҳамда ўша давр анъаналарига мувафиқ ўз асарларига арабча номлар кўйди. Шунингдек, Куръон, Ҳадис ва бошقا диний-таддийи асарларни яхши билини, албатта, шонр ижодига таъсир кўрсатган эди.

Навоин ўз асарлариде Куръон оятларни ва Ҳадисдан олиб ишлатиши кимматлардан айрим мисоллар келтирайдик. «Ҳайрат ул-абор»дан:

Сунъилини балгичин айлаб ҳамир, Лутф ила айлаб ани ҳайрат назир. Яъни: яратни ўйни ўнинг лойини қориштириб, лутф билан уни шаклланди.

Бунда «сунъулаҳи» — Тангрининг санъаткорлиги, яратни қудрати (Куръон, Нома сураси, 88-оят) ва Тангрини одамни лойдан яраттилини ҳақидаги (зумар сураси, 71-оят)ларга ишлана.

Хутбам жохин қадар нишо қилиб, «Яъмуру бил адл» ила турго қилиб. Яъни, тақдир марғлаган тұхбасини ёзғандан «адолат билла иш кўриш» буюлди (Куръон, наҳз сураси, 76, 90-ояттар).

Шукр қилиб айламасанг ушт узум, Дебур ұзынки, «лааэзидандакум».

Яъни, шукр қиссану, зўрлик кўрсатмасин, албатта (неъматнинг ортасида:

Куръондан олинган қўйидаги оятлар «Ҳайрат ул-абор»нинг 15 жилдикдаги туштириб қолдирилган бобларага ондиди:

«Аҳсанни тақим (Хамса, 15) — бу Куръон Тин сурасининг 4-оятидан олинган: «Биз инсонни энг яхши, чиройли қилиб яратдик», «Бузира мояғид қўнгур» (Хамса, 18) — бу Куръон Одит сурасининг 9-оятидан олинган: «Вақти, кабрдагилар қайтадан турғизилса, (ёни ҷидарилса), наҳотки у билмаса?», «Хусила мояғид сурду» (Хамса,

са, 19) — бу юқоридаги суранинг 10-ояти, «Дилдагилар ошқор қилинади»; «Ва ман даҳалаҳу кона омнан» (179-4), «Кимкин (масжидга) кирса, омон бўлади» (Имон сураси, 97-оятдан).

«Зотил буруж». (Ҳамса, 234). Бу Куръон буруж (85) сурасининг 1-оятидан олинган: «вас-сами зот-ил-буруж» — «Буржлари бор осмонга қасам бўлсин».

«Субҳона-л-лази аср бибиди лайлан мин-ал-масжид-ил-Ҳароми ила-масжид-ил-Ақсо» (Куръон, Ислор сурасининг 1-оятидан) — «Ул пок зот (Тангри) бир кечада ўзи кули (Муҳаммад)ни ҳарам масжидидан (Маккадан) Ақсо масжидига (Байт ул-мұқаддаста) олиб борди» ва ҳоказо.

Навоин асарларida Куръондан қилинган иктибос ва унга ишораларни фақат битта «Ҳайрат ул-абор» мисолида кисман кўрсатиб беринга ҳаракат қилинди. Унинг бошқа насриси ва назмий асарлари ҳамда газалларидан ҳам Куръонга ишора, ундан иктиблосар кўплаб учрайди. Бунин битта мақолада ёрнти берин мумкин эмас.

Навоин пайғамбар Ҳадисларини ҳам жуда ишни билган. Улардан одоб-ахлоқ, илм-ахлоқ, ота-огана ҳурмат, ҳалол меҳнат, ростестўлик, дустлик каби масалаларга ондларни ўз асарларida ёзилганди.

зидоблари ҳақида тушунча бераб, ўз шеърларидан мисоллар келтириди. Асарнинг сўз босинисда Навоин Куръоннинг айрим оятларига арзуда ёзилганди.

«Лан танолул бирра ҳатто тунфиқу (мимо тухибугу) — (Имон сураси, 92-оят): «То яхши кўрган насралариниздан садақа қылмаганингизга яхшиликка эриша олмайсанзлар». Бу раъми мусаддаси маҳауз (Фонилоту фонилоту фонилоту) вазинида:

«Вал мурсалоти урған, фал осифоти асфар» (мурсалот сураси, 1-2-оятлар) — «Ҳайши ният үзбен юборилган фаршталар номига қасам, қаттиқ эсувин шамол билан қасам». Музори мусаммани ахраб (ғофтулду мағфулу) вазинида:

«Ҳайрати оғизи архаб (ғофтул) ул-мұқаддас (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағабылун мустағабылун) вазинида:

«Ман акрама олиман, фақат акрамани» — «Кимкин олимни ҳурмат қылса, фақат мени ҳурмат қылган блуди» — «Абдият борники, унга кирадилар (в аба-дий қоладилар)». Рахаз мусаддаси музол (мустағабылун мустағ

